

PEETER KAASIK

PSÜHHAATRILISE SUNDRAVI KURITARVITAMISEST NÕUKOGUDE LIIDUS

Peatükk: L. K juhtum

Artikkel on avaldatud tervikuna ajakirjas Tuna nr. 4/2011, lk. 79-96.

22. juulil 1971 saatsid tehase „Dvigatel“ direktor E. Kuznetsov ja parteikomitee sekretär A. Lazarev kaebuse KGB-le tehase elektrikule L. K.¹ kohta, kes olevat olnud „antisovetlik isik ning skandalist“. L. K. teinud nõukogudevastast propagandat ning moonutanud Nõukogude elu tegelikkust, samal ajal kiitnud Iisraeli, USA-d ja Saksamaa Föderatiivset Vabariiki.

See kaebus arreteerimise aluseks siiski ei saanud. L. K. arreteeriti 22. oktoobril 1971 Eesti NSV kriminaalkoodeksi §68, lõike 1 (nõukogudevastane agitatsioon) alusel. Asjade edasist käiku arvestades oli olulisim ilmselt kellegi V. Kanoši kaebus KGB-le 22. septembrist 1971: L. K. olevat „tahtnud temalt lõhkeainet, et õhku lasta «Dvigateli» elektrijaam“. Kas Kanõš oli provokaator, keda kasutati süütõendite fabritseerimiseks, ei ole tõestatatav ning uurimistoimikust sellised asjad tavaliselt ka ei selgu. Põhjuseid kahtluseks siiski on, sest kõigele lisaks ei ilmunud Kanõš hiljem kohtusse ning kohus lähtus ainult tema eeluurimisel antud tunnistustest, mida ei peetud otstarbekaks üle kontrollida. Lisaks oli Kanõš isik, kelle tunnistus diversiooni küsimuses oleks pidanud kohtu silmis iseenesest kahtlane olema, eriti arvestades, et tal puudusid ka igasugused võimalused lõhkeaine hankimiseks ning mingeid usalduslikke suhteid Kanõšil L. K-ga polnud.

21 июля 1971 года в КГБ при СМ ЭССР поступило сообщение от директора и секретаря парткома завода "Двигатель" о том, что работающий на заводе электриком цеха № 9 Кравцов Леонид Самуилович, 1941 года рождения, систематически среди рабочих допускает антисоветские высказывания, клеветает на советскую действительность, пропагандирует сионистские взгляды среди окружающих.

22 сентября 1971 года в КГБ при СМ ЭССР поступило заявление от гражданина Канош Виктора Ивановича, в котором он сообщает о том, что Кравцов Леонид Самуилович имеет антисоветские убеждения, открыто их высказывает и просит его достать ему две мины, которыми он имеет намерение устроить "фейерверк" перед своим отъездом в Израиль.

Teine n.-ö. kuriteo episood, mis tuvastati, oli L. K. anonüümkiri Juudi autonoomse oblasti ajalehe Birobidžaner Štern toimetajale B. Millerile, mis sisaldanud «nõukogudevastaseid ning sionistlikke väljendeid».

¹ Leonid Kravtsov [M.R.]

Pärast asjaosalise ning tunnistajate ülekuulamist otsustati L. K. saata kohtupsühhiaatrilisse ekspertiisi. Määrusest selgub ka see, mida Nõukogude võim L. K.-le süüks pani. Juba aastaid oli L. K. oma töökaaslaste ja tuttavate seas teinud antisovetlikku propagandat, mustanud NSV Liidu riigikorda, kommunistlikku parteid jms. Kasutust leidsid ekspertiisi suunamisel L. K. ütlused, et vaenuliku suhtumise ühiskonnakorda olid põhjustanud ebameeldivused isiklikus elus ja töö juures ning kõrgkoolis (L. K. oli õppinud Tallinna Polütehnilises Instituudis, kuid uurimise ajaks olid õpingud katkenud). Samuti rääkis ta, et oli 13. eluaastal kukkunud hobuselt ning selle tagajärjel kaotanud teadvuse. Teenides aastail 1962-1963 piirivalvevägedes, oli ta viibinud hospitalis peavaludega. Kõike seda kasutati hiljem ära ekspertiisiaktis. Kasutamist leidis ka L. K. päevik, kust avastati nõukogudevastaseid väljendusi. Uurija hinnangu kohaselt andsid päevikus väljendatud mõtted alust hinnangule, et L. K. on psüühiliselt ebastabiilne, ning saatis asja edasi ekspertiisi Tallinna psühhoneuroloogiahaiglasse.

Vabariikliku psühhiaatria haigla kohtupsühhiaatrilise ekspertiisi akt on dateeritud 6. jaanuariga 1972. Alla on kirjutanud haigla peaarst Udo Luts, peaarsti asetäitja Vsevolod Grünthal ja kohtupsühhiaatrilise jaoskonna juhataja Regina Kon. Ekspertiisi tegemisest võttis osa veel Tartu Riikliku Ülikooli psühhiaatriaprofessor ja Eesti NSV Tervishoiuministeeriumi peapsühhiaater Jüri Saarma. Kirjeldatakse L. K. varasemat elu: tööline, lõpetamata kõrgharidus, kohtulikult karistamata jne. Tundub, et ekspertiisis sai L. K.-le saatuslikuks tema jutukus, mida kasutati vaimuhaiguse diagnoosi kokkuklopsimiseks. Ta oli väidetavalt kiitnud end kui kunstnikku, kuigi ei omanud vastavat ettevalmistust. Tuleviku pärast ta eriti ei muretsenud ning olevat väitnud, et tal ükskõik, kuhu ta saadetakse, kas vanglasse või hullumajja. Üheks „haiguse“ märgiks loeti seda, et ta pidas end „poliitkinnipeetavaks“ (seda ta tegelikkuses

ka oli, sest oli vahistatud §68 järgi). Komisjon jõudis eelkirjeldatud „sümptomite“ põhjal järeldusele, et tegemist on „paranoilise skisofreenikuga“ ning sellesse tõppe on ta haigestunud 19. eluaastal.

Kuidas kõik siin kirjeldatu seostus L. K. nõukogudevastasusega, toimikust ei selgugi ning ekspertis ei pööranud sellele ka erilist tähelepanu. Lõppjäreldus kõlas: „Oma psüühilise seisundi tõttu pole K. võimeline vastutama oma tegude eest ja kuriteo sooritamise ajal oli ta süüdimatu.“ Komisjon soovitas saata L. K. MVD eripsühhiaatria haiglasse.

Üldiselt on väga raske toimikus olevate dokumentide puhul mõista, miks komisjon leidis, et L. K. tuleb saata eriti ohtlike vaimuhaigete kinnipidamiskohta. Tema ühiskonnaohtlikkus ei selgu ei tunnistustest ega L. K. ülekuulamisprotokollidest, isegi mitte L. K.-le tehasest „Dvigatel“ antud negatiivsest iseloomustusest, mis jätab pigem mulje kui tehase parteilaste

-32-

3.-

К своей основной работе относился без интереса, халатно, отказывался выполнять сверхурочную работу и ту, за которую не давали дополнительную плату. В 1967 г. стал открыто выступать в поддержку агрессивной политики Израиля, считая Израиль своей родиной, высказывал желание поехать в Израиль, где он, якобы, смог бы применить свои незаурядные способности. На лекциях и семинарах в институте пытался выступать на политические темы, доказывая свою правоту по вопросу Израиля. Требовал себе высоких должностей, считал, что его ущемляют в правах, так как он является евреем. Возмущался, что евреям в Советском Союзе не разрешают носить "звезду Давида". Писал анонимные письма евреям, которые открыто выступали с критикой Израильского правительства. На встрече Нового года в 1969 г. и 1970 г. в ресторане публично произнес тост за Моше Даяна и 11 евреев из

kättemaksust. Juttu on seal mõnest töödistsipliini rikkumisest (sh. kunstiharrastus töövälisel ajal), konfliktidest ülematega; antisovetliku tegevusena on kirjas ainult see, et L. K. ei osalenud 1970. aastal kohalike nõukogude ja 1971. aastal NSV Liidu Ülemnõukogu valimistel (siinkohal tuleb meenutada, et konstitutsiooni järgi olid valimised NSV Liidus vabad ja salajased). Samuti on ühe lausega kirjas, et ta kiitis demokraatiat ning tõi näiteks USA, Iisraeli ja Saksa FV.

11. jaanuaril 1972 saatis KGB uurimisosakond määruse meditsiiniliste sunnivahendite kohaldamise kohta kinnitamiseks Eesti NSV prokurööri asetäitjale Karl Kimmelile, kes määruse 12. jaanuaril kinnitas, ning asi saadeti Eesti NSV Ülemkohtule otsustamiseks. Aluseks võeti Udo Lutsu juhitud

ekspertkomisjoni akt, L. K. enda tunnistus kukkumisest hobuse seljast, väidetavad peavalud, L. K. päevik ning tunnistajate ülekuulamistel tehtud järelalus, et L. K. on „riiaka iseloomuga“.

Eesti NSV Ülemkohtu 27. jaanuari 1972 istungil, mida juhatas H. Uusküla, tunnistati L. K. süüdimatuks ning nähti ette, et ta tuleb saata eripsühhiaatria haiglasse kui eriti ohtlik psüühiliselt haige isik. L. K. saadeti Tšernjahhovski eripsühhiaatria haiglasse, kust ta vabanes 17. juulil 1975.

L. K. lool on ka järellugu. 1980. aastate teisel poolel, perestroika ja avalikustamise käigus hakati üle vaatama ka paljude õigusvastaselt süüdi mõistetud isikute süüasju, sealhulgas psühhiaatria kuritarvitusi. L. K. vaidlustas 1989. aastal ekspertiisi ning suunamise eripsühhiaatria haiglasse. Tema taotluse menetlemisel selgunu annab ühtlasi hinnangu sovetlikule tellimuslikule kohtupsühhiaatriale. 23. oktoobril 1989 esitas L. K. esindaja Leon Glikman järelevalvekaebuse Eesti NSV prokurörile. Kaebuses tuuakse välja mitu õiguslikult kaheldavat meedet, mida asja juures rakendati. Näiteks puudusid konkreetset kuriteo (antisovetliku tegevuse) tunnused. Olulisim tunnistus - Kanõši väide ettevalmistatavast diversioonist - polnud tõendatud. Lisaks ei ilmunud Kanõš kohtusse ning kohus lähtus eeluurimisel antud tunnistustest ega pidanud otstarbekaks neid üle kontrollida. L. K. n.-ö. sionistlikud seisukohad polnud leidnud kinnitust, ning isegi kui olnuks, siis NSV Liidu õiguspraktika ei näinud ette karistamist „sionismi“ eest Eesti NSV kriminaalkodeksi §68 alusel ning selline mõiste nagu „sionism“ puudus ametlikus õigusterminoloogias üldse.

Nii palju nõukogudevastasusest ning diversioonikavatsusest, kuid siinkohal on olulisem ekspertiisakt, mis oli advokaadi hinnangul rohkem kui kahtlane: „Aktist ei nähtu paranoilise skisofreenia tunnuseid ja selle kliinilist pilti. Haigust põhistatakse peamiselt L. K. maailmavaatega. L. K. mittestandardne mõtteviis ja maailmavaade ei ole aga vaimuhaiguse tunnuseks. [- - -] Kohtupsühhiaatria ekspertiisi järeldused kutsuvad esile kahtlusi ka seetõttu, et akti väidete kohaselt põeb L. K. skisofreeniat alates 19. eluaastast. Sel ajal teenis K. edukalt piirivalvevägedes, läbides edukalt meditsiinikomisjoni.² L. K. õppis oletatava haiguse ajal,³ töötades samal ajal tehases Dvigatel. [- - -] Ekspertiisaktist ei nähtu, miks soovitatakse sundravi erihaiglas. Ka kohtumääruses puuduvad motiivid erihaiglasse paigutamise kohta [- - -]” - jne. Kaebuse lõpetas palve tühistada Eesti NSV Ülemkohtu kriminaal-kolleegiumi määrus 27. jaanuarist 1972 ning lõpetada kriminaalmenetlus kuriteo koosseisu puudumise tõttu.

25. novembril 1989 uuendas Eesti NSV Prokuratuur menetlust ning tellis uue kohtupsühhiaatrilise ekspertiisi. Ambulatoorne kohtupsühhiaatria ekspertiis

² KGB-le alluvatesse piirivalvevägedesse teenima saatmisel oli kontroll kutsealuse üle tavapärasest karmim.

³ Nõukogude kõrgkooli vastuvõtmise eelduseks oli spetsiaalse arstitõendi esitamine, mis vähemalt teoreetiliselt oleks pidanud välistama nende isikute kõrgkooli sattumise, kelle tervislik seisund ei lubanud õppida.

viidi läbi Tallinna psühhoneuroloogiahaiglas, ekspertiisiakt esitati 15. veebruaril 1990. Ekspertkomisjon leidis, et aastatel 1971-1972 ei põdenud L. K. vaimuhaigust ning käesoleval hetkel (s. t. 1990. aasta algus) ei põe L. K. vaimuhaigust. Pärast ekspertiisi saatis Eesti NSV Prokuratuur 28. veebruaril Eesti NSV Ülemkohtu Presiidiumile järelevalveprotesti, milles tehti ettepanek tunnistada L. K. saatmine sundravile ebaõigeks, tühistada Eesti NSV Ülemkohtu 27. jaanuari 1972 määrus ning L. K. täielikult rehabiliteerida. Eesti NSV Ülemkohus tegi rehabiliteerimisotsuse 26. märtsil 1990⁴

⁴ L. K. uurimistoimik. ERAF, f. 130SM, n. 1, s. 10558, l. 2-4. 28-35, 42-46, 183-184, 249-250, 299-300, 310- 311, 322-330, 342, 344-362.